

Михайло Тюкалов

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ ТА ПРОБЛЕМИ ПЕРЕБУДОВИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ В КОНТЕКСТІ «СХІДНОГО ПИТАННЯ» (20-ті рр. ХХ ст.)

Стаття присвячена близькосхідній політиці провідних світових держав у 20-ті рр. ХХ ст. Перша світова війна загострила проблему геополітичного статусу близькосхідних територій. Розбудова нових шляхів сполучення та інтереси нафтових трестів головним чином формували зовнішню політику республіканської Туреччини. Автор статті проаналізував зовнішньополітичну концепцію Кемаля Ататюрка крізь призму дипломатичних відносин, систематизував дипломатичну практику Великої Британії і визначив статус Турецької республіки як результат цих зовнішніх відносин.

***Ключові слова:** міжнародні відносини, Близький Схід, «східне питання», Лозаннська конференція, «лозаннський економічний спадок».*

Проблема «східного питання» займає центральне місце в системі міжнародних відносин в Європі впродовж двох століть. Метою даної статті є спроба показати, що «східне питання» мало інше політичне наповнення, і його не можна обмежувати проблемами Чорноморських Проток, «лозаннського економічного спадку». На наш погляд, «східне питання» — дуже важлива і складна міжнародна проблема, яка містить ряд «підпитань» автономного, а іноді і самостійного значення і знаходиться в тісному взаємозв'язку з іншими відносно незалежними питаннями міжнародних відносин в Європі і Близькому Сході. У цілому, бачення географії «східного питання» обумовлено, насамперед, його європейською спрямованістю і концентрується навколо проблем розділу «спадщини» Османської імперії (в кордонах 1914 року) — як власне турецьких, так і арабських (з арабських земель увагу приділено Іраку в його сучасних межах, оскільки саме він був головним предметом політичних і економічних інтересів Великобританії і США у вирішенні так званого «мосульського питання», пов'язаного з месопотамської нафтою).

У подіях 1923–1929 рр. на Близькому Сході велике значення мала участь «третіх сил». Йдеться про кемалістську Туреччину як регіональну державу середньої ланки. Розглядаючи взаємозв'язок політики Великобританії з долею кемалістської Туреччини, потрібно з'ясувати, яким чином політика великих держав на Близькому Сході і врегулювання їх відносин з Туреччиною вплинули на політичне наповнення «східного

питання». Наукова актуальність досліджуваної проблеми зумовлена недостатньою вивченістю зовнішньої політики Великої Британії на Близькому Сході після Лозаннської конференції, у роки становлення Туреччини як самостійного суб'єкта міжнародних відносин на Близькому Сході.

На початку ХХ століття Близький Схід являв собою приклад боротьби великих держав за сфери впливу в регіоні. У результаті перемоги в Першій світовій війні і виключно успішних дій англійської дипломатії, як під час бойових дій, так і в роки формування нової системи міжнародних відносин на Близькому Сході, саме Британії вдалося вийти переможцем з цієї боротьби. Інтереси останньої наштовхувалися на протидію з боку США, Франції, Німеччини. Бажання встановлення контролю над економіко-політичним життям Туреччини, Іраку в першу чергу продиктоване прагненням здобути найбагатші енергетичні запаси і торговельні шляхи. На Лозаннській конференції британська делегація справила вирішальний вплив на формування нових аспектів «східного питання». З огляду на скрутне економічне становище Туреччини Велика Британія і США домогалися її фінансової залежності для швидкого і безболісного отримання концесій. Ці проблеми разом із створенням нової системи міжнародних відносин на Близькому Сході привели уряд Великої Британії до пошуку нових форм і методів реалізації власних інтересів у близькосхідному регіоні. Британська політична еліта змушена була відійти від традиційної практики перетворення окупованих територій на британські колонії. В умовах нових реалій міжнародних відносин англійський уряд визнав найбільш зручним намагатися маскувати свої інтереси за фасадом мандатної системи «національних урядів» і постати в очах світового співтовариства і підопічних народів як носій винятково гуманітарної місії з розвитку «загрозливих у варварстві народів» Сходу.

Проте, у вітчизняній науці до цього часу не зроблено спроби зваженого і всебічного аналізу політики Великобританії щодо близькосхідних підмандатних володінь, Турецької Республіки. Це пояснюється, з одного боку, специфікою розвитку історичної науки в радянський час у цілому, а з іншого — особливим ставленням до предмету досліджень радянських істориків, які зосереджували основну увагу на національно-визвольній боротьбі трудящих народів Сходу проти світового імперіалізму і сіонізму. У зв'язку з цим доцільно звернутися до політики Великої Британії щодо Туреччини в роки створення нової лозаннської системи міжнародних відносин.

Центральним завданням турецької зовнішньої політики після Лозаннської конференції стала боротьба за міжнародне визнання Турецької Республіки і її суверенітету на умовах, які не залишали б місця для

споминів про режим капітуляції і нерівноправні договори колишньої Османської імперії. У турецькій історіографії відзначається, що «після Лозанни для Туреччини не легкою справою було встановити відносини із західними державами на принципах рівності...»¹. Велика Британія, Франція, США, які звикли до періоду капітуляції, не прагнули остаточного врегулювання відносин з республіканською Туреччиною. Ліквідація «мосульського» конфлікту (1923–1926 рр.) відкрила новий етап у розвитку взаємовідносин між Туреччиною та іншими країнами. Унаслідок врегулювання «нафтового питання», англо-французького зближення і зміни ситуації на Близькому Сході до Великобританії, США і інших країн висувалися вимоги щодо перегляду своєї політики щодо Туреччини.

Головні завдання зовнішньополітичного курсу турецького керівництва були: по-перше — захист національного суверенітету; по-друге — встановлення дипломатичних відносин із західними країнами; по-третє — поліпшення взаємозв'язків зі східними сусідами — Іраном і Афганістаном. Турецьке керівництво в 1926–1929 рр. прагнуло здійснювати зовнішню політику, спрямовану на нормалізацію відносин із західними державами і США².

Англійська історіографія висвітлює «східне питання», розглядаючи історію зовнішньої політики республіканської Туреччини, в тому числі сутність радянсько-турецьких відносин. Так, Х. Говард писав, що після Мосула, незважаючи на ті гарантії, що містилися в договорі 1925 року, СРСР становив велику небезпеку для народів Близького Сходу і «...Туреччина була змушена повернути свої погляди на Захід і відійти від дружби з Росією»³. Значна частина істориків офіційного напрямку Великої Британії та США, відображаючи історію близькосхідної політики свого керівництва, стверджує, що курс на незалежну зовнішню політику Туреччина взяла тільки завдяки «миротворному» характеру політики західних держав і США. «Період панування і впливу Росії у зовнішній політиці близькосхідних держав закінчився в 1925 році»⁴, і Туреччина вийшла із-під «впливу і диктатури Росії»⁵.

Вітчизняні історики не заперечують того факту, що турецька політична еліта проявляла прихильність до усіляких компромісів і домовленостей із західними країнами і США. Не всі виступи і дії турецької дипломатії у 20–30-ті роки відповідали національним інтересам Туреччини. Деякі блоки і союзи, які Туреччина тоді укладала, навіть приховували в собі загрозу втягнення її в русло комбінацій, продиктованих політикою західних держав, особливо Великобританії. Почали спостерігатися зміни і в політиці турецького керівництва щодо СРСР.

Правлячі кола Великобританії після врегулювання мосульського конфлікту здійснювали тиск на зовнішньополітичний курс Туреччини. Вони

добивалися вступу її до Ліги націй. Турецьке керівництво у питанні про вступ до Ліги нації проводило двоїсту політику. Воно в принципі було не проти позитивного вирішення питання, але добивалось того, щоб Велика Британія надала Туреччині постійне членство в Раді. Турецький міністр закордонних справ Тевфик Рушді-бей у бесіді з радянським дипломатом Г.В.Чичеріним з цього питання зазначив, що Туреччина вступила би до Ліги націй «...тільки за умови рівного положення, тобто постійного членства в Раді...»⁶, бо держави, які не є членами Ради, загалом залежали від рішення останньої. Для турецької дипломатії у її становищі після укладання Лозаннської торговельної конвенції важливо було брати участь у рішенні численних економічних питань, які розглядалися в Раді Ліги націй. Англія, зі свого боку, робила все можливе, аби виходячи із положень Лозаннської конференції, закріпити свої позиції в Туреччині. Вона прагнула використати свою відмову Туреччині в постійному членстві для примушення кемалістів йти на встановлення вигідних для англійців економічних і політичних відносин. Турецьке керівництво заявляло: «Без постійного місця Туреччина, в усякому випадку до Ліги націй не вступить. Але якщо така пропозиція була зроблена, то вона буде обговорювати свої особливі відносини з СРСР»⁷. Британська дипломатія ставила перед собою основне завдання — відірвати Туреччину від СРСР. Цей факт визнавався в бесідах радянських дипломатів з турецькими керівниками. Кроки турецької дипломатії щодо вступу до Ліги націй можуть бути оцінені як акти політики зближення кемалістів із західними державами і США. Відносини з СРСР являлися противагою за умов, коли турецька дипломатія добивалася вигідних домовленостей із західними державами. Турецьке керівництво, використавши покращення відносин із Великою Британією, намагалось ліквідувати франко-турецький конфлікт і нормалізувати відносини з Францією. Однак на цьому шляху було багато перепон. У Парижі продовжувались переговори Туреччини із користувачами облігацій Оттоманського державного боргу. Франція не йшла на підписання заключної домовленості з питання щодо турецько-сирійського кордону. Попередні домовленості, підписані 30 травня 1926 року, не вирішили питання про спірні ділянки «старої дороги» — між Нісібіном і Джезіре-ібн-Омаром⁸. Наприкінці 1928р. франко-турецький конфлікт через сирійський кордон суттєво загострився.

Дипломатичні переговори, які велися з кінця 1928 р. в Анкарі між французьким послом графом Рене де Шамбреном і турецьким міністром закордонних справ Тевфик Рушді-беєм, зайшли в глухий кут унаслідок небажання обох сторін відмовитись від своїх точок зору. Спірна ділянка «старої дороги» становила, за визнанням англійської преси, «велику цінність не тільки для Франції, але і для Англії. Вона знаходилася в

районі, який безпосередньо межував з Іраком»¹⁰. Проведення кордону в цьому пункті за французьким, тобто північним варіантом, і вихід турків з цього району повинні були посилити позиції як Франції, так і Великої Британії. Кемалісти знали, що Францію підтримує Велика Британія. «1 березня 1928 року у розмові з радянським послом Я.З. Сурицем прем'єр-міністр Туреччини Мустафа Ісмет Іненю-паша зазначив, що за його відчуттями «незважаючи на всі розмови про англо-французьке суперництво, Франція йде на поводу в Англії...»¹¹. Турецька дипломатія координувала свої дії з Форін офіс. Так, у доповіді Джозефу Остину Чемберлену англійський посол у Туреччині Джордж Клерк писав, що при зустрічі з Тевфік Рудши-беєм у них відбулася розмова, яка стосувалася франко-турецького конфлікту і «до всезагального задоволення зазначаю, що турки прислухалися до порад керівництва Його Величності — піти на поступки французам...»¹². Протокол про проведення турецько-сирійського кордону був підписаний 22 червня 1929р. Туреччина віддала 101 поселення з турецьким населенням при визначенні кордону, який мав велике стратегічне значення¹³.

Фінансово-економічні проблеми країни, недостатність військових ресурсів і загроза нападу з боку держав Європи і США змушували кемалістське керівництво добиватися створення гарантій воєнної безпеки шляхом укладання пактів із західними державами. Турецьке керівництво почало шукати шляхів до зближення з Італією. Нова ситуація вимагала і від Італії перегляду її політики щодо Туреччини. Підписання італо-турецького пакту від 30 травня 1928 р. означало нові поступки Англії з боку Туреччини.

Англійці, як досвідчені дипломати, тверезо оцінювали можливості і межі розвитку італо-турецьких відносин. Для Британії зближення Італії і Туреччини було одним із етапів її власної політики поступового покращення взаємин з Туреччиною. Правлячі кола Англії контактували з італійським керівництвом щодо питання укладення італо-турецького пакту. Вони підтримували всі починання Беніто Муссоліні під час підписання цієї домовленості. Дане питання безпосередньо обговорювалося під час зустрічей Беніто Муссоліні з Остином Чемберленом¹⁴. Так, О. Чемберлен схвалював план Б. Муссоліні щодо повної злагодженості дій Італії та Великої Британії у районі Середземномор'я і Чорноморських Проток. Велика Британія стояла за спиною Італії під час укладення італо-турецького договору. Щоб послабити вплив на Туреччину Франції, інтереси якої безпосередньо зіштовхнулися з інтересами Великої Британії на Близькому Сході, британська дипломатія прагнула перетворити вимоги італійського фашизму на зброю антифранцузької політики в Туреччині. З цією метою англійське консервативне керівництво прагнуло до

того, щоб турецький уряд уклав з Грецією договір аналогічний італійсько-турецькому¹⁵.

У близькосхідній політиці Великої Британії, а саме в Туреччині, Греції відводилася далеко не другорядна роль. Серед усіх проблем, пов'язаних з переділом так званого «турецького спадку», які виникли в результаті Першої світової війни, греко-турецькі протиріччя залишалися гострими в політиці західних держав як щодо боротьби за Балкани, так і військового врегулювання ситуації на Близькому Сході.

Для турецьких націоналістів конфлікт з Грецією носив специфічний характер у зв'язку з тією роллю, яку грецьке населення Туреччини відігравало в колишній Османській імперії, і, особливо, у зв'язку з незабудою ще днями визвольною війною турецького народу проти англо-грецької інтервенції. За підтримки європейських держав, а певною мірою, спираючись на капітуляційні привілеї, греки перебували в особливо пільгових умовах порівняно з мусульманськими підданими в Туреччині. Після підписання Лозаннського мирного договору грецька влада, незважаючи на підписання конвенції щодо обміну населенням, заважала культурному зближенню турок західної Фракії з самою Туреччиною. Що стосується питання про компенсацію за нерухомість емігрантів з боку обох керівництв, то воно «не зрушувало з мертвої точки». Турецька пропозиція про договір щодо обміну населенням з Грецією, зроблена Туреччиною на початку 1928 року, була підтримана Італією¹⁶. Аналізуючи дипломатичну переписку англійських дипломатів, можна стверджувати, що вже в березні 1928 року фашистське керівництво Італії давало інструкцію італійському послу в Анкарі всіляко підтримувати підписання греко-турецького договору, а в Форін Офіс розглядалось питання про інструкції турецькому керівництву щодо обміну населенням¹⁷.

Наприкінці березня 1928р. відбулася зустріч Беніто Муссоліні з Тевфик Рушди-беєм, який запропонував «троїсту схему розвитку торгівлі і покращення відносин між Італією, Туреччиною та Грецією...»¹⁸. Одночасно Туреччина вела переговори з Грецією. Про зустріч міністрів закордонних справ Туреччини та Греції турецька газета «Міллєт» від 8 квітня 1928 року повідомляла: «Під час бесіди Тевфик Рушди-бея з Димитросом Міхалокопулосом обидва державні діячі в товариському дусі вивчали способи домогтися врегулювання невирішених питань між обома країнами»¹⁹.

Англійське керівництво схвалило результати зустрічі двох міністрів. Так, британський посол у Туреччині Джордж Клерк у своїй доповіді Остину Чемберлену наголошував, що «безсумнівно, наша позиція у врегулюванні греко-турецького конфлікту навесні 1928 року зміцнилася відносно як з Туреччиною, так і з Грецією»²⁰. Переговори щодо питання про

підписання греко-турецького пакту продовжувались до кінця 1929 року. Договір між Грецією і Туреччиною був підписаний 10 червня 1930 року²¹.

Туреччина, використовуючи протиріччя в політиці західних держав у Європі, на Балканах і в басейні Середземного моря, змогла врегулювати свої відносини з Італією та Грецією, яких підтримувала Велика Британія. Для Туреччини укріплення її східного тилу, підтримання дружніх відносин із СРСР було засобом для посилення її позицій при переговорах із Заходом. Однак, пануюча тенденція, яка впливала із ідеологічної природи кемалістів, примушувала їх обережно зближуватися з фінансовими колами західних держав і США.

Прагнучи знайти підтримку іноземного капіталу, кемалісти у своїй зовнішній політиці намагались підкреслити, що нічого спільного не мають з СРСР. Так, у період розриву радянсько-англійських відносин у 1927 році, коли, як наголошувалось в опублікованому Зверненні ЦК ВКП(б) до населення СРСР, «завершилась злочинна гра «англійської консервативної дипломатії... як натхненника і організатора імперіалістичного походу проти СРСР»²², турецьке керівництво дотримувалось нечіткої зовнішньополітичної орієнтації. Газета «Джумхуріет» від 26 травня 1927 року заявляла про розрив відносин між СРСР і Великою Британією: «... боротьба між СРСР і Англією продовжується і, якщо нічого не зміниться, ми побачимо ще не один інцидент, подібний останньому...»²³. А починаючи з вересня 1927 року константинопольські газети підняли антирадянську кампанію, пов'язану з газетою «Правдою». У цей час у «Правді» з'явилися статті про становище комуністів у Туреччині, зокрема, газета від 27 вересня повідомляла про відсторонення компартії Туреччини від чергових виборів до меджлісу. У відповідь турецька преса підняла шалену антикомуністичну кампанію проти радянського керівництва. Турецькі журналісти заявляли, що «вони не торкаються питань внутрішнього розвитку СРСР, тому і з боку Радянського Союзу втручатися у внутрішню політику Туреччини неприпустимо, бо Турецька республіка не йде «шляхом комунізму...»²⁴. 21 вересня 1927 р. англійський посол у Туреччині Джордж Клерк повідомляв Остину Чемберлену, що «все, що діється зараз між Москвою і Анкарою, — явище, що важко пояснити. Зрозуміло одне, — продовжував посол, — турецьке керівництво знайшло зрештою можливість змусити СРСР відмовитись від пропаганди ідей Третього Інтернаціоналу в Туреччині»²⁵.

Особливо яскравим свідченням відходу кемалістів від своїх попередніх антиєвропейських позицій стала їхня позиція, проявлена на п'ятій сесії підготовчої комісії з роззброєння в Женеві. Турецька делегація з самого початку зайняла непослідовну позицію в основному питанні — обговорення проекту радянської конвенції про всезагальне роззброєння. На

засіданні підготовчої комісії 19 березня 1928 року Тевфик Рушди-бей заявив, що «радянська делегація, зробивши свою пропозицію з питання про всезагальне роззброєння, довела свою вірність ідеалу миру», але він цей проект назвав «дуже радикальним»²⁶. Турецький міністр наголосив на «самостійності» зовнішньої політики Туреччини, що викликало схвалення в Форін Офіс, тому що європейський і американський характер проекту Рушди-бея про «рівність озброєння» чітко впадав у очі. В донесенні О. Чемберлена Дж. Клерку зазначалося, що «турки з питання про роззброєння схильні розділити точку зору західних держав і США»²⁷. У дійсності, «турецька делегація, так як і представники великих держав, показали, що вони взагалі не зацікавлені ні в роззброєнні, ні в обмеженні озброєння». У бесіді з радянськими представниками міністр закордонних справ Туреччини заявив з цього питання: «Власною програмою турецького керівництва ніколи не було повне роззброєння, а тільки розумне скорочення озброєння»²⁸. «Зі свого боку, — як відзначив Тевфик Рушди-бей, — Туреччина жалкує, що вона не домовилася ні про що з СРСР напередодні конференції»²⁹. Подібні пояснення зайвий раз розкривають непослідовність і протиріччя зовнішньої політики керівництва Туреччини. Така політика турецького керівництва привела Туреччину до переорієнтації її зовнішньої політики на західні держави, на Велику Британію. З осені 1928 р. з боку Туреччини почали спостерігатися певні прагнення до встановлення дипломатичних відносин з Британією. Зовнішнім проявом готовності Великої Британії до цього було прибуття 12 жовтня 1929 року до Стамбула середземноморської ескадри англійського флоту. Турецька газета «Мілліет» писала з цього приводу: «Цей візит відкрито вважається прелюдією англійсько-турецького зближення»³⁰. Британська преса наголошувала, що «відвідування Константинополя декількома суднами британського флоту — безсумнівно ознака росту сердечності відносин»³¹. У своїй депеші англійський посол у Туреччині також зазначав, що після візиту місії Фредеріка Філда «Газі в короткій бесіді висловив задоволення щодо цього візиту...»³². При цьому Дж. Клерк не міг не зазначити наступне: «Наша бесіда з Газі була присвячена питанням економічного розвитку Туреччини». «Я, — каже посол, — ніколи не бачив Мустафу Кемаль таким спокійним і дружелюбним, як і інших турецьких керівників...»³³.

16 жовтня 1929 року під час зустрічі між адміралом Фредериком Філдом, Мустафою Кемалем Ататюрком і міністром оборони Туреччини Мустафою Абдул Халік-беєм були обговоренні загальні питання розвитку республіканської Туреччини. Мустафа Кемаль наголосив на тих складностях, з якими стикалася країна на шляху «європеїзації»³⁴. Англійські газети зазначали, що «в результаті візит англійської ескадри до Туреч-

чини був приємним і успішним». Друкований орган прихильників близько-східної політики британського уряду «Таймс» зазначав: «Військовий контроль є найкращим послом». На сторінках газети визнавалося: «На щастя немає великих спірних питань для обговорення. До того ж англійські радники здійснювали упродовж тривалого часу послуги флоту Туреччини, являючись спеціальними оборонцями демілітаризованої зони Дарданелл, Босфору і Мармурового моря»³⁵.

Англійські історики відзначають важливість візиту англійської місії для розвитку англо-турецьких відносин, при цьому приховуючи справжні його причини і цілі британського керівництва. Тоді як факт демонстрації «сердечних» відносин з Турецькою республікою з боку Англії, розкритий самою ж англійською пресою, демонструє, перш за все, нову економічну політику Великої Британії на Близькому Сході, а саме в Туреччині, яка продовжувала розглядатися англійськими правлячими колами як вигідний зовнішньоторговельний канал і плацдарм проти проникнення СРСР на Близький Схід. Так, англійська преса висловлювала і таку точку зору щодо візиту місії Філда до Туреччини: «Цією акцією Велика Британія продемонструвала свою міць як морська держава, закріплюючи таким чином за собою традиційні функції захисниці інтересів народів Близького Сходу — малих країн, перед обличчям великих морських держав, які мають і не мають морські кордони з Туреччиною»³⁶.

Британські торі намагалися по-іншому представити політику СРСР щодо Туреччини, а саме як агресивну. Вони були змушені зважати на неможливість використання попередніх, грубих колоніальних методів, хотіли продемонструвати, що візитом англійського військового керівництва Велика Британія започатковує «новий курс» в англійсько-турецьких відносинах — курс, спрямований на захист Туреччини від «комуністичної загрози».

Водночас СРСР активно реалізував зовнішньоторговельну політику на Близькому Сході і був зацікавлений у тому, щоб Туреччина не перетворювалась на плацдарм і зброю для антирадянських провокацій. У 1926–1929 роках керівні діячі Туреччини розуміли, що підтримання нормальних і добросусідських відносин з СРСР є для країни необхідністю, яка впливає з її національних інтересів. 17 грудня 1929 року в Анкарі відбулося підписання протоколу про продовження і розширення радянсько-турецького договору про нейтралітет і ненапад. Згідно зі статтею другою кожна зі сторін зобов'язувалась «не починати без інформування іншої сторони переговорів, що мають на меті укладення політичних домовленостей з державами, які безпосередньо перетинаються кордонами на суходолі чи на морі, з іншого боку, не укладати таких домовленостей без згоди цієї сторони»³⁷. Значення цього взаємного

зобов'язання набувало особливої важливості тому, що в тій же статті Анкарського протоколу сторони заявили, що між ними й іншими державами, «безпосередньо які перетинаються на суші чи на морі з іншого боку, не існує ніяких домовленостей, крім актів опублікованих»³⁸.

Як і слід було очікувати, продовження радянсько-турецького договору 1925 року з додаванням до нього дуже важливої статті стало неприємною новиною для англійських політичних кіл. Консервативна «Таймс» розмістила на своїх сторінках замітку свого стамбульського кореспондента, в якій зазначалося: «Я маю підстави думати, що підписання цього протоколу було великим сюрпризом для більшості зацікавлених країн»³⁹. Ліберальна «Манчестер Гардіан», коментуючи радянсько-турецький протокол, констатувала той факт, що Туреччина зобов'язується утримуватися від будь-якого антирадянського договору з такими державами, як Італія і Англія, які мають морські бази в безпосередній близькості до турецьких вод. «СРСР може бути тепер уже більше впевнений, що ворота Чорного моря не будуть відкриті для флоту будь-якої ворогуючої держави», — підкреслювалось у газеті⁴⁰.

На прикладі Туреччини можна чітко прослідкувати переплетіння середземноморських і близькосхідних інтересів Великої Британії, США та інших держав у розв'язанні «східного питання». Виключне значення для середземноморських і близькосхідних інтересів Великобританії мали Босфор і Дарданелли, географічне розташування яких завжди визначало стратегічно вигідне положення Туреччини. Питання про режим Проток незмінно відіграло першорядну роль в англо-італійських, італо-турецьких і особливо англо-турецьких відносинах. Британські інтереси в питанні про режим Проток, яке після Першої світової війни набуло особливої гостроти, знаходилися в явному протиріччі з національними інтересами чорноморських держав, у тому числі Туреччини. Як чорноморська держава, СРСР також, природно, не міг залишатися осторонь цього питання.

Таким чином, до кінця 20-х рр. Туреччина змогла врегулювати свої відносини з Британією, Францією, Італією, зміцнити положення на східних кордонах (з Сирією, Іраком, Іраном), встановити нормальні взаємини зі своїми сусідами. Зрушення в турецько-французьких, греко-італо-турецьких відносинах були пов'язані з політикою лавірування між Англією, Францією, Італією у зв'язку із загостренням протиріч між великими державами в Східному Середземномор'ї і на Балканах.

Англійська дипломатія підтримувала італо-турецьке і греко-турецьке зближення. Здійснюючи двосторонню політику і прагнучи зближення з Італією, англійці одночасно виступали арбітром при укладенні франко-турецького договору про турецько-сирійський кордон. Британські інте-

реси диктувалися боротьбою за вплив в Європі і мали на меті зменшити роль Франції, США у близькосхідних справах.

Під впливом дипломатії англійські правлячі кола намагалися абсолютизувати і ступінь італійської загрози для Туреччини. Робилося це з метою визначити характер балканської політики Туреччини, сконцентрувати її навколо комплексу проблем, пов'язаних з питанням перегляду режиму Проток, з одного боку, і з іншого — примусити Туреччину відійти від підтримки ідей колективної безпеки. Стратегія Великої Британії щодо трикутника Туреччина-Італія-Греція визначалась і її бажанням підірвати вплив Франції в Європі, щоб нав'язати їй свою концепцію змови з агресивними фашистськими державами на антирадянській основі.

Здійснюючи вплив на зовнішньополітичний курс Туреччини, Велика Британія прагнула такого зближення з країною, щоб остання висловила готовність відкинути офіційно проklamований нейтралітет заради військово-політичного союзу з Англією. У цілому політика, яку здійснювало англійське керівництво щодо Туреччини в 1926–1929 рр., була спрямована на зміцнення положення Великобританії у цій країні. Суттєвим фактором, який сприяв збереженню Англією своїх позицій у Туреччині на всіх етапах врегулювання питань Лозаннської конференції, були основні зовнішньополітичні, економічні і фінансові проблеми (врегулювання зовнішньої заборгованості, створення якісно нових економічних і фінансових зв'язків з капіталістичним світом замість існуючих при капітулянтському режимі).

¹ *Киреев Н.Г.* Урегулирование экономических вопросов «лозаннского наследия» // В кн.: Проблемы истории Турции. — М., 1978. — 265 с.

² Новейшая история Турции. — М., 1968. — 234 с.; *Миллер А.Ф.* Очерки новейшей истории Турции. — М.-Л., 1948. — 280 с.

³ *Howard H.* The Partition of Turkey. A diplomatic history (1913–1923). — New-York; Columbia Univ., 1966. — 486 p.

⁴ *Howard H.* *Op. cit.* — P. 290.

⁵ *Toynbee A.J.* Survey on International Affairs. — London, 1928. — 526 p.

⁶ Документы внешней политики СССР. — Т. 11. — М., 1957–1977. — 764 с. // Запись беседы Наркома иностранных дел СССР с министром иностранных дел Турции 14 сентября 1926 г.

⁷ Документы внешней политики СССР. — Т. XI. — М., 1966. — 762 с.

⁸ Международная политика новейшего времени в договорах, нотах и декларациях / Под общей редакцией Ю.В. Ключникова и А. Сабанина. — М., 1925–1929 гг. — Ч. 3. — 367 с.

⁹ Franco-Turkish conflict // Near East and India. — 192. — 7 June.

- ¹⁰ Документы внешней политики СССР. — Т. XI. — М., 1966. — С. 188.
- ¹¹ Там само. — С. 188.
- ¹² Documents of British Foreign Policy 1919–1939 // Ed/ by W.N. Medlicot / Series 1a, vol. 1–2. — London: M. Stat. off., 1949–1975. — Vol. V11, 1975. — 852 p. (Меморандум Клерка Чемберлену — 10 травня 1929 р.). — (DBFP).
- ¹³ Протокол про проведення турецько-сирійського кордону від 22 червня 1929 // Бюллетень преси Середнього Востока. — 1929. — № 3. — С. 78–80.
- ¹⁴ DBFP, vol. VII. — London, 1975, p. 766.
- ¹⁵ *Смирнова Н.Д.* Политика Италии на Балканах 1922–1935 гг. // Очерк дипломатической истории. — М., 1979. — С. 133–138.
- ¹⁶ *Смирнова Н.Д.* Там же. — С. 138.
- ¹⁷ DBFP, vol. VII. — P. 766.
- ¹⁸ Бюллетень преси Середнього Востока. — 1928. — № 3. — С. 35.
- ¹⁹ Daily Herald. — 1928. — 10 April.
- ²⁰ DBFP, vol. VII. — P. 766.
- ²¹ *Howard H.* Opt. cit. — P. 344.
- ²² Правда. — 1927. — 1 июня.
- ²³ Торговый бюллетень Торгпредства СССР в Турции, 1927. — № 5–6. — С. 36.
- ²⁴ DBFP, vol. VII. — PP. 565–566.
- ²⁵ Opt. cit. — P. 565.
- ²⁶ Републик. — 1928. — 21 марта // Цит. по: Архив внешней политики Российской Федерации. — Ф. 4459. — Оп. 2. — Ед. хр. 276. — Л. 48.
- ²⁷ DBFP, vol. VII. — P. 602.
- ²⁸ Известия. — 1928. — 6 апреля.
- ²⁹ Документы внешней политики СССР. — Т. XI. — М., — 1966. — С. 260.
- ³⁰ Бюллетень преси Середнього Востока. — 1929. — № 3. — С. 3.
- ³¹ Times. — 1929. — 14 October // Цит. по: National Archives of India, File 402. — League against «colonial oppression». — PP. 12–13.
- ³² DBFP. — Vol. VII. — PP. 813–814.
- ³³ Opt. cit. — P. 814
- ³⁴ Times. — 1929. — 16 October // Цит. по: National Archives of India... Opt. cit. — P. 17.
- ³⁵ Times. — 1929. — 16 October. — Opt. cit.
- ³⁶ The Naval Visit to Turkey // Near East and India, 1929, 17 October. — P. 417. — Цит. по: National Archives of India / Records of the British Administration in Aden, 1839–1967. — P. 7.
- ³⁷ Известия. — 1929. — 18 декабря.
- ³⁸ Там само.
- ³⁹ Time. — 1929. — 19 December.
- ⁴⁰ Manchester Guardian. — 1929. — 23 December // Цит. по: National Archives of India. — File 275. — Inter allied convention for the assessment of Turkish reparation. — 10K/R/20/3079.

Статья посвящена ближневосточной политике ведущих мировых держав в 20-е годы XX столетия. Первая мировая война обострила проблему геополитического статуса ближневосточных территорий. Расширение новых путей сообщения и интересы европейских нефтяных трестов, главным образом, формировали внешнюю политику республиканской Турции. Автор статьи проанализировал внешнеполитическую концепцию Кемаля Ататюрка сквозь призму дипломатических отношений, систематизировал дипломатическую практику Великобритании и определил статус Турецкой республики как результат внешнеполитических связей.

Ключевые слова: *международные отношения, Ближний Восток, «восточный вопрос», Лозаннская конференция, «лозаннское экономическое наследство».*

The article is devoted to the foreign policy of the leading states in the Middle East (20-s of XX century). The First World War sharpened the problem of the Middle East geopolitical status. The extension of new ways of communication and European oil trusts interests, mainly, formed foreign policy of Republican Turkey. Ataturk's conception of foreign policy is analyzed in the light of diplomatic relations. There's given a system of diplomatic practice among Great Britain and European states to define the status of Turkish republic as a result of international relations in the Middle East.

Keywords: *international relations, The Middle East, «The Eastern Question», Conference of Lausanne, «Lausanne`s Economic Heritage».*